

SPIRA VERONIKA
BULGAKOV A MESTER ÉS MARGARITA C. REGÉNYÉNEK KOZMOLÓGIÁJA

1. Bevezetés. Dante, Szkovoroda és a regény három szférája: a mitikus, a transzcendens és a földi	1
2. A regény kozmológiája	2
2.1. A Föld.....	2
2.2. A Pokol.....	2
2.3. A Purgatórium	3
2.4. Az Éden	3
2.5. A Paradicsom.....	4
2.6. A Sötétség Birodalma.....	5
2.7. A földi és a transzcendens találkozási pontjai	5
Konklúzió.....	5

1. Bevezetés. Dante, Szkovoroda és a regény három szférája: a mitikus, a transzcendens és a földi

A regény harminchárom fejezete (32 + epilógus) három időszférában és három nagy térsíkban játszódik, az ókori Jerusalaiban az időszámítás szerinti első században, Moszkvában az 1930-as években és a transzcendens tér- és idődimenzióban, amely örök és legfőbb elemeiben változatlan. A hármas számnak ez a fontossága, ismétlődése felidézi a középkori misztériumjátékok és az Isteni Színjáték tér- és időszemléletét. A hármas és a harminchármas szám különösen emlékeztet Dantéra, hiszen az Isteni Színjáték mindhárom része 33 énekből áll. A három szférának, a mitikusnak, a földinek és a transzcendensnek megfelelően a regénynek három „befejezése” van, nem a kifejlet értelemben (abban is), hanem úgy, ahogy a Mester érti ezt a szót:

„Pilátusom szélsebesen vágatott a befejezés felé, és én már tudtam, hogy regényem utolsó fél mondata ez lesz: 'Poncius Pilátus lovag, Judea ötödik helytartója' ” (167.)

A három befejezés mindegyike e fél mondattal zárul. Először a 26. fejezet, amely az evangéliumi témájúak közül az utolsó („*Így érte Niszán hó tizenötödik napjának virradata Poncius Pilátust, Judea ötödik prokurátorát.*”), majd a 32., amely a transzcendens szféra zárása („*... eltűnt a csillagjós király fia, Judea kegyetlen ötödik helytartója, Poncius Pilátus lovag.*”), végül az Epilógus, amely az utolsó a moszkvaiak közül („*... a következő holdtöltéig a professzort nem háborgatja semmi: sem Gestas orr nélküli gyilkosa, sem a kegyetlen Poncius Pilátus lovag, Judea ötödik helytartója.*”). Ez az apró jelzés is figyelmeztet arra, amit később más szempontból is igazolva látunk majd, hogy a regény kozmoszának valóban három szférája van. A három szférának azonban nemcsak Dantéhoz, de a XVIII. századi ukrán filozófushoz, Szkovorodához is van köze, aki a világot szintén e három szférára bontva írta le, ahogyan erről már korábban szóltunk.

2. A regény kozmológiája¹

2.1. A Föld

A jerusalaimi és a moszkvai helyszín együtt alkotnak egy térsíkot. Mindkettő mítosz és valóság egyszerre. Esztétikai-poétikai szempontból az egyik szöveg történelmi regénynek és parabolának tekinthető, a másik a jelen szatírája és modellje egyszerre.

A földi létezés tehát kettős dimenzióban tárul fel: a mítosz és a valóság síkján. A két síkhoz rendelődő értékszerkezetek, hangnemek a tragikumtól az irónián és a szatíra változatain át vezetnek a farce-ig. A tiszta tragédia csak a mítosz világában jelenik meg: Jesua sorsában. Az emberi lét szólamai polifón hangzatok, a szereplők dimenziójától függő mértékben és színkeverésben (a Mesteré például a tragikus és az ironikus együttese).

2.2. A Pokol

A transzcendens világ a dantei kozmológiára emlékeztetően teljes. A földi terekről nyílnak a Pokol körei, nem a dantei sötét erdőből ugyan, hanem a földön megjelenő Sötétség fejedelmének moszkvai lakhelyéről, egy közönséges lakásból, a Szadovaja 302/B-ből. E lakás dimenziói azonban jelentősen eltérnek a földi tér törvényeitől:

„Széles lépcsőkön haladtak felfelé, amely szinte végtelennek tetszett. Margaritát meglepte, hogy egy közönséges moszkvai lakás előszobájában hogyan fér el egy ilyen rendkívül hosszú és széles, nem látható, de pontosan érzékelhető lépcső.” (...) „Margarita megsejtette, hogy óriási nagy teremben, sőt oszlopcsarnokban vannak.” (338.)

„Különös furcsa este – gondolta Margarita. – Mindent vártam volna, csak ezt nem. (...) De a legfurcsább a helyiség méretei! Hogyan fér el mindez egy moszkvai lakásban? Ez egyszerűen lehetetlen!” (339.)

- *Ó, mi sem egyszerűbb! – felelte (Korovjov- S.V.). – Aki jártas az ötödik dimenzióban, annak nem kerül fáradságába bármely helyiséget a kívánt méretekre tágítani. Többet mondok, hölgyem, ördögös méretekre.”* (340.)

A 23. fejezetben ezek a hatalmas termek szolgálnak majd a bál helyszínéül. Az elmúlt évezredek bűnösei úgy elevenednek meg itt, hogy a jelenet egyszerre idézi a Walpurgis-éj boszorkányszombatját és a dantei Infernót. Margarita áll a lépcsősor tetején, üdvözli órákon át az érkezőket. Kíváncsisága, rémülete, együttérzése, fáradtsága, lelki és testi kínjai a Pokolt járó Dante alakjára emlékeztetnek. Vergilius helyett, de hasonló minőségben ketten kísérik, Azazello és Korovjov. Ők támogatják, biztatják az elcsüggedőt, tájékoztatják az érkezőkről,

¹ Bulgakov, amikor regénye dantei kozmológiáját kidolgozta, felhasználta P.Florenszkij (1882-1943) filozófus, teológus, mérnök és természettudós gondolatait is. Florenszkij *Mnyimosztyi geometrii* című művében tanulmányozta Dante összetett és modernnek ható térelképzelését, térlátását. (Az adatok F.I. Ugyelov *O Pavle Florenszkom* YMCA-PRESS Paris, 1972. alapján). A Mester és Margarita dantei kozmológiájának azonosítása és elemzése önálló kutatás eredménye a dolgozatban.

elősorolva bűneiket, az elszenvedett büntetést (ha volt ilyen). A 23. fejezet a pokoljárás toposzának változata. A Földről olyan terekre nyílik átjárás, mint Dante Színjátékában, de a pokoljáró Margaritát nem a megismerés vágya vezeti, mint a Színjáték hőst, nem is a jövőt akarja megtudni vagy találkozni rég elhunytak árnyaival, mint az ókori Alvilágjárók, Odüsszeusz vagy Aeneas, nem is Danteként a legfőbb és változatlan örök értékeket keresi, hanem mint Orpheusz, szerelmét szeretné visszakapni. A bulgakovi Pokolban a bűnösök nem bűnhődnek, inkább ünnepelnek, nagyszabású bálon vesznek részt. Így válik a Pokol és a boszorkányszombat egy látomássá, miközben modern színekkel is gazdagodik (jazzband). A bulgakovi **mítosz-átértelmezés** változata tehát a Pokol is, amelyben a boszorkányszombat, a dantei Inferno és a középkori haláltánc elemei egyesülnek egy egészé. A valódi Pokol azonban nem a transzcendens térben helyezkedik el, hanem maga az ember teremti meg itt a Földön. A korlát nélküli hatalom változtatja a földi létet örök kárhozattá, ahonnan tán már megváltás sincs.

2.3. A Purgatórium

A regény transzcendens szférái nem nélkülözik a Purgatóriumot és az Édent sem. A 32. fejezetben a főszereplők elhagyják a Földet, és átlépnek a transzcendens téridőbe. E tér egy pontján vezekel Pilátus, majd nyer feloldozást. A dantei kozmológia nyelvén ez a Purgatórium hegye. Bulgakov köves, kietlen fennsíknak ábrázolja, amely a svájci Pilátus-hegy sziklás, kopár, köves vidékére emlékeztet, ahová a svájci népi képzelet helyezte a helytartó vezeklését (UTYOHIN 1979. 104.):²

„Woland sivár, lapos, köves fennsíkra ereszkedett le, nyomában a többiek is, és lépésben megindultak; hallatszott, amint a lovak patkója csattog a köveken. A hold zöldes fénye elárasztotta a fennsíkot, és Margarita hamarosan karosszéket pillantott meg a kősvivatag közepén, s a karosszékekben egy ülő férfi fehér alakját.” (515.)

2.4. Az Éden

Itt, a Purgatórium hegyén vezekelt hát közel kétezer évig Pilátus, innen indul el a fény felé, de innen nyílik a Mester számára is az örök nyugalom világa. Danténál a Purgatórium hegyének tetején áll a Földi Paradicsom, Ádám és Éva Édenkertje. Ez a hely az, ahol a Mester és Margarita meglelik nyugalmukat az örökkévalóságig. A fejezet elején, amikor minden szereplő alakot vált, átlényegül, az elbeszélő Margarita nézőpontját követi, így őt magát nem látjuk, így nem tudjuk, hogy ő maga mivé változott át. A talány megoldása egy apró részlet: Margarita meztláb halad a fővenyen a ház felé a Mesterrel, ahol az örök nyugalom várja:

„A Mester és barátnője megpillantották a Woland ígérte hajnalt. Máris pirkadt az éjféli hold nyomán. És a Mester barátnőjével mohos kis kőhídon ment át a reggel első sugaraiban. A patak elmaradt mögöttük, homokos úton haladtak tovább.

*- **Hallgasd a csendet** – szölt Margarita, és **a főveny surrogott meztelen talpa alatt.***

² Utyohin hívja fel a figyelmet a Brockhaus-Efron-féle lexikon Pilátus-szócikkére, amely Josephus Flavius felfogását követve íródott, azonban egy legendával kiegészítve, amely egy svájci Pilátus nevű hegyhez kapcsolódik. E hegy leírása a lexikonban szinte szó szerint megegyezik a regénybeli sziklás vidékkel, ahol Pilátus vezekel. Utyohin a következő kiadásra hivatkozik: 1898. kn. 46. (XXIII.a.) 598. (Utyohin „*Maszyer i Margarita*” M. Bulgakova. Russzkaja lityeratura 1979. 4. 104.) Ez a kiadás volt meg Bulgakovnak is. Vö.: Csudakova 1974. 79-81.

Hallgasd és élvezd, ami életedben sosem adatott meg neked: a csendet. Nézd, ott van előttünk örök hajlékod, amelyet jutalmul kaptál. Már látom a földig érő ablakot, a felfutó vadszölyöt, felkúszik egészen a tetőig. Ott a te házad, a te örök lakod. Esténként tudom, majd eljönnek hozzád azok, akiket szeretsz, akik érdekelnek, és nem bosszantanak. Játszanak neked, és meglátod, milyen andalító a szoba gyertyafényben...” (519.) (Kiemelés tőlem S.V.)

Mezítláb az Édenbe visszatérő Ádám és Éva. Ez az Éden, igaz nem hasonlít a bibliaira. Ebben a Mester, a huszadik században idegenné vált entellektüel, találja meg örök nyugalma. Ez az idill a természet és a szerelem harmóniáján túl az alkotás és a művészet jelenlétét is feltételezi. Ahogy Woland mondja:

„Mester, maga javíthatatlanromantikus, nem szeretne barátnőjével virágzó cseresznyefák alatt sétálgatni, esténként pedig Schubertet hallgatni? Nem esnék jól gyertyafényben lúdtollal írnia új műveit? Nem akarna, mint Faust, lombik fölé görnyedni, abban a reményben, hogy sikerül új homunculust létrehozni? Odamenjen, oda, oda! Ott várja a háza, öreg szolgája ...” (518-9.)

Ez az Édenkert a 18-19. század fordulójára, a 19. század elejére, Goethe weimari kis kerti házára emlékeztet, amely a Werther világának idilljét idézi: a lúdtoll, Schubert és Faust (Goethe műve és alteregója egyszerre), mind ennek a kornak az attribútumai. Az Éden időtlensége a bulgakovi kozmológiában tehát a Mester Édene, a valóság kijavított változata, olyan környezet, amelyben a barátok, a természet, a művészet és a szerelem veszik körül a tudós-mestert. Ez az éden a schilleri eliziumi idill világa is, ahol a földön meghiusult idill megvalósulhat.

2.5. A Paradicsom

A transzcendens tehát a Pokol, a Purgatórium és az Édenkert tereire bomlik, de ha nem is pillanthatjuk meg, tudjuk, hogy van még egy szféra, a dantei Paradicsom, a fény világa, ahová Pilátus elindul, és ahol Jesua vár rá, de amelyet a Mesternek nem adatott meg megismernie, hacsak Ivan utolsó látomása nem bizonyult igaznak a holdsugáron távolodó párról.

A mű világában a Mester az új evangélista, aki a művészet és a szerelem misztériumának beavatottja. Boldogságát is a művészetben és a szerelemben leli meg. A dantei költőalaktól így jelentősen különbözik, bár az Isteni Színháték elbeszélője, lírai énje is költő, Vergilius tisztelője, és Beatrice szerelmese. A Színháték költőhőse is beavatott, de felkentségét az örök igazság, az isteni végtelenség megismerésére tudja váltani. Számára a legfőbb boldogság a végső titok – a fény megpillantása. A modern mester is küzd a teljességért, tökéletességért. Művében ezt el is éri. Az evangélistáknál tökéletesebben rekonstruálja a művészet eszközeivel a Kezdetet jelentő revelációt, a jesuai igazságot. A jelenben azonban már kudarcot vall a világi hatalom túlerejével szemben. A megjelenített igazság, úgy tűnik, bukásra van ítélve e hatalommal szemben. A közelgő vagy már elért Vég, a földi Pokol győzelme visszamenőleg is megkérdőjelezi a rekonstruált igazság érvényét, az emberi lét értelmezhetőségét. A világ új arculatát a művész átéli, de a megváltás útjára nem találhat rá. A műegész által sugallt megoldás, a Büntetés rehabilitálása maga is kétértelmű, hiszen ellentmond a Mester által feltárt igazságra, Jesua alakjának a jehovai hagyománytól való megtisztításának. Ezért lesz e művészportré (a Mesteré) egyszerre büszke, önértékes, a művészet, az alkotás apoteózis (Bergyajev nyomán a tudomány és a vallás fölé emelése) és ironikus. A mű nyitott az általa is képviselt értékek győzelmére és elbukására is.

2.6. A Sötétség Birodalma

A Purgatórium hegyén elválnak a szereplők útjai egymástól. Pilátus elindul a fény felé, a Mester és asszony a Földi Paradicsom felé tartanak, Woland és kísérete pedig a Sötétség birodalma felé veszik útjukat. Ez azonban nem a Pokol, hiszen láttuk, hogy a Föld maga a Pokol. A gonosz nem transzcendens, az ember teremti azt meg a bűneivel a maga számára. Mi hát a Sötétség birodalma? A fény ellentéte, az árnyék, ahogy ezt Woland kifejti Lévi Máténak a 27. fejezetben, de az életnek éppoly elengedhetetlen feltétele, mint a fény. Másrészt tudjuk, hogy Jesua és Woland szembenállása nem a Jó és Gonosz ellentéte, hanem a Megbocsátás és a Büntetés, a Bosszú antinómiája. Tudjuk, hogy Woland inkább hasonlít a bibliai Jehovára, mint a Sátánra, hogy az újszövetségi Jézus másik arca. Ha Jesua a Hegyi Beszéd szelíd prófétája, úgy Woland a Dies Irae ítélkező Jézusa. A Sötétség Birodalma így nem a Pokol, hanem a Büntetés és Bosszú birodalma. Erről a birodalomról nem tudunk sokat, csupán azt, hogy mind Woland alakjának, mind e birodalomnak sok köze van az apokrifekhez, a gnoszticizmushoz, az albigensekhez, a korai és a későbbi misztikusokhoz (Böhme). Wolandnak és a Sötétség birodalmának megjelenése és szerepe a műve egy különös paradoxonra világít rá. Míg a Mester regénye éppen arról szól, hogy Jesua igazsága nem duális, a szeretet az egyetlen prófécia, hogy az evangéliumokat, és benne Jesua alakját meg kell tisztítani a hamis dualizmustól, addig a regény egésze, de különösen a moszkvai fejezetek ezzel éppen ellentétes irányba hatnak. A totális földi hatalom ellen a szeretet önmagában erőtlennek látszik, és ez a felismerés rehabilitálja a korábban elvetett Bosszú és Büntetés elvét. Így Woland és a Sötétség Birodalma a hagyomány, **a mítosz olyan újraértelmezése, amely a jelen világának értelmezéséből fakadó megváltást keresi.**

2.7. A földi és a transzcendens találkozási pontjai

A moszkvai térben négy, a jeruzsálemiben egy nap alatt pereg le a történet; Moszkvában szerdán késő délutántól szombat alkonyatig tart. A szereplők ekkor lépnek ki a földi térből és lépnek át a transzcendens világ időtlen szférájába. Ez a Vasárnapra, a Megváltásra, a Feltámadásra virradó éjszaka. Ezt előzi meg a vihar, az Utolsó Ítélet alkonya. Így találkozik egymással a valóságos és a mitikus idő. A többi nap is hordoz magában szimbolikus jelentést és analógiát: a péntek például a moszkvai téridőben a boszorkányszombat, a Sátán báljának ideje, a jeruzsálemi térben pedig a passió napja, Jesua kínhalála. A két idősíkot számos ellentétpár kapcsolja össze: kínhalál – bál; megbocsátás – bosszú; lassú, fájdalmas fűga – démoni fortissimo.

Konklúzió

A bulgakovi kozmológia tehát, ha jelzésszerűen is, de **teljes**. Átfogja az egész földi életet azáltal, hogy a valóságot bemutatja mind az egyszerű, esetleges lét, mind a parabola, a modell, a mítosz dimenzióiban, így teszi az esetlegest értelmezhetővé, az egyetemes részévé. A földi élet azonban kiegészül a Pokol, a Purgatórium, az Éden és a Paradicsom víziójával, de jelzésképpen a Sötétség birodalma is jelen van a műben. Ezek jelentése ugyanolyan mértékben épül a hagyományokra, mint amennyire átértelmeződik Bulgakov létértelmezésének megfelelően. A modern művész újratemti a valóság cserepeiből az egészet, ahogy H. Broch ezt meglátja az Ulyssesben, és kifejti Joyce-ról írt tanulmányában

(BROCH 1970. 327-57.), és ahogy maga is kísérletet tesz rá regényeiben. Bulgakov eszménye a dantei elrendezettség. Ez azonban már csak töredékesen rekonstruálható, inkább az etikum, semmint az ontológia szintjén. A teljesség profán, goethei-fausti változata is csak az esztétikum síkján idézhető fel – az egyetemes humanitás rendezőelve ugyanis nem működik, s már csak néhány – a totális hatalom által uralt világban halálra ítélt entellektüel őrzi még magában mint fel nem adható igényt.

Ezért **tér el** a mű kozmológiája Dantéétól **két ponton**. A Pokol maga a hatalom fogságában vergődő földi élet, nem transzcendens tér, a Sötétség birodalma pedig az igazságtevés, a bosszú és büntetés földi léten túli szférája. Ez a kiegészítés a mű fontos paradoxonát hordozza. Míg a Mester regénye az evangéliumok dualizmusának korrigálása és az Egyelvűség felmutatása a jesuai tanításban (a szeretet, a megbocsátás Jesua egyetlen és kizárólagos elve), addig a moszkvai fejezetek szenvedői a bosszú rehabilitálására, a bűnösök megbüntetésére vágyva újra megteremtik a duális értékvilágot, védelmükül hívva Wolandot a Sötétség birodalmából. A szeretet ereje és gyengesége, a bosszú mint az erény kikényszerítésének etikai szempontból értéktelenebb eszköze, így kerülnek fontos korrelációba a regényben, és alakítják át az egyelvű világképet ismét, de átértelmezve duálissá.